

Η γενοκτονία των Αρμενίων και η στάση της Δύσης*

Κριτική των απόψεων του Τούμπη

Ενας σοφός είπε κάποτε ότι προτιμούσε να διδάσκεται από τα λάθη των άλλων. Οι υπόλοιποι δεν μπορούμε να διδαχτούμε ούτε από τα δικά μας. Ακόμα και τώρα, όταν το επόμενο λάθος μας μπορεί να είναι το τελευταίο. Η γενοκτονία δεν είναι πλέον ένα έγκλημα με μοναδικά υποψήφια θύματα τις μειονότητες. Όλοι μας, συμπεριλαμβανομένων και των κρατιών αυτοκρατοριών, θρискόμαστε αντιμέτωποι με την προοπτική της αιφνίδιας εκμηδένισης. Αυτό, που συνέβη στους Αρμενίους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεί να συμβεί σε ολόκληρη τη Βορειοαμερικανική ήπειρο και στην ίδια την υφήλιο στον Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

«Αρμένιοι και Τούρκοι... Θυμάμαι που διάβασα κάτι γι' αυτό το θέμα στο «Τάιμ» –ή μήπως ήταν το «Νιούσγουικ», μου έλεγε τις προάλλες ένας Καναδός φίλος μου. «Ζητήματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ε; Οι Τούρκοι υποστηρίζουν κάτι κι εσείς υποστηρίζετε κάτι άλλο. Δύσκολο να είσαι αντικειμενικός σ' αυτά τα θέματα... Ας γίνουν τα περασμένα ξεχασμένα. «Λησμόνησε και συγχώρεσε!» αυτή είναι η προσωπική μου φιλοσοφία».

Αυτός ο φίλος μου, που θεωρεί τον εαυτό του έναν καλά πληροφορημένο, με ευρείες αντιλήψεις και αντικειμενικό παρατηρητή, έχει να μιλήσει 25 χρόνια με τον ίδιο τον αδελφό του, εξαιτίας μιας διαφοράς για μερικά στρέμματα χωραφιών. Πάντα η ίδια ιστο-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Αρά Μπαλιοζιάν γεννήθηκε στην Ελλάδα. Σήμερα ζει στον Καναδά. Έχει γράψει πολλά βιβλία σχετικά με την αρμενική ιστορία και λογοτεχνία ενώ συνεργασίες του έχουν δημοσιευτεί στον αρμενικό και διεθνή τύπο. Η δημοσίευση του άρθρου που ακολουθεί στα ελληνικά γίνεται κατ' αποκλειστική παραχώρηση του συγγραφέα στα «Τετράδια».

ρία. Έχουμε μια «φιλοσοφία» για τον εαυτό μας και μια άλλη για τον υπόλοιπο κόσμο. Το ίδιο συμβαίνει με τους ιστορικούς και τους πολιτικούς, μόνο που οι τελευταίοι τείνουν να προβάλλουν τις προκαταλήψεις τους με μεγαλύτερη αλαζονεία.

«Πεινάω σαν Αρμένις»,* δήλωσε κάποτε παρουσία μου ένας ανόητος, προσποιούμενος ότι αγνοούσε την εθνική καταγωγή μου. Να 'μαστε πάλι, λοιπόν. Η τραγωδία ενός λαού μετατρέπεται πρώτα σε κλισέ και ύστερα σε φτηνό σαρκασμό ενός κωμωδού. Και κάτι χειρότερο: «Γιατί λέμε «αρμενικές φρικαλεότητες»,** με ρωτούσε πρόσφατα σε μια επιστολή του ένας νεαρός αμερικανικής καταγωγής. «Οι Αρμένιοι ήταν εκείνοι που διέπραξαν τις φρικαλεότητες;»

Γιατί ν' αναρωτιόμαστε αν η ιστορία επαναλαμβάνεται σ' ένα κόσμο όπου η απανθρωπιά του ανθρώπου προς το συνάνθρωπό του είναι ένα μόνιμο φαινόμενο και η τραγωδία του ενός γίνεται από τον άλλο μία φάρσα όπου οι ταυτότητες του δράστη και του θύματος έχουν δήθεν μπερδευτεί;

Στο βιβλίο του *Η Ανατέλλουσα Ημισέληνος: Η Τουρκία Χτες, Σήμερα και Αύριο* (Νέα Υόρκη, 1944) –ένα βιβλίο αφιερωμένο «στον τουρκικό λαό, με ευγνωμοσύνη για τη φιλία μιας ολόκληρης ζωής» (αυτά όσον αφορά την αντικειμενικότητα)– ο Έρνεστ Γιεκχ υποστηρίζει κάπως ωμά ότι «Όσον αφορά τους φόνους και τις σφαγές, οι Αρμένιοι και οι Τούρκοι ήταν «φίφτυ-φίφτυ». Και να σκεφτεί κανείς ότι, όταν ο εν λόγω Γερμανός ιστορικός έγραφε αυτές τις γραμμές, ένας άλλος Γερμανός εξόντωνε τον Εβραϊκό πληθυσμό της Γερμανίας και των χωρών που είχαν καταλάβει οι Ναζί.

Βέβαια υπάρχουν κι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι το Εβραϊκό Ολοκαύτωμα είναι μία γιγαντιαία απάτη, ένα είδος σιωνιστικής συνωμοσίας, ένα πρόσχημα για την επιτέλεση μίας άλλης γενοκτονίας (κατά των Παλαιστινίων).¹ Ωστόσο, κανείς μέχρι τώρα δεν τόλμησε να ισχυριστεί ότι οι Εβραίοι σκότωσαν έξη εκατομμύρια Γερμανούς. Ίσως στο μέλλον συμβεί κι αυτό. Ίσως ο Χίτλερ και ο Χίμλερ προβάλλουν σαν οξυδερκείς, ευφυνείς και ιδεαλιστές ηγέτες και οραματιστές πολιτικοί με αναμφισβήτητη ακεραιότητα, που δεν θα μπορούσαν να θλάσουν άνθρωπο.

Στο βιβλίο του *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας* ο Μπέρναρντ Λιούις, που το 1973 τιμήθηκε από την τουρκική κυβέρνηση με το Δίπλωμα Αξίας για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στον τουρκικό πολιτισμό, γράφει ότι οι σφαγές των Αρμενίων ήταν το αποτέλεσμα «ενός αγώνα ανάμεσα σε δύο έθνη για την κατοχή μίας και μόνης πατρίδας»² και ότι ο Ταλαάτ*** ήταν «ένας πολιτικός με εύστροφο και διεισδυτικό νου, με σθένος, όταν παρίστατο ανάγκη, αλλά ποτέ φανατικός ή εκδικητικός».³ Το συμπέρασμα που εξάγεται από

* Ο χαρακτηρισμός αυτός έχει την προέλευσή του στη μεγάλη καμπάνια που έκανε στα χρόνια 1918-1920 η αμερικανική φιλανθρωπική οργάνωση Near East Relief για τη συγκέντρωση τροφίμων για τους Αρμενίους πρόσφυγες. Ένα από τα συνθήματα της καμπάνιας ήταν: «Feed the Starving Armenians.» (Θρέψτε τους λιμοκτονούντες Αρμενίους). (Σ.τ.Μ)

** Ο όρος Armenian Horrors χρησιμοποιήθηκε συχνά για να χαρακτηρίσει τις σφαγές των Αρμενίων. Παράβαλε με τον όρο Bulgarian Horrors (Βουλγαρικές Φρικαλεότητες) με τον οποίο χαρακτηρίστηκαν οι σφαγές Βουλγάρων από τους Τούρκους το 1876. (Σ.τ.Μ.)

*** Μεχμέτ Ταλαάτ (1874-1921). Επιφανές μέλος του Νεοτουρκικού Κομιτάτου. Υπουργός Εσωτερικών και στη συνέχεια Μεγάλος Βεζύρης θεωρείται ως κύριος οργανωτής των σφαγών των Αρμενίων. Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο από τουρκικό δικαστήριο. Εκτελέστηκε το 1921 στο Βερολίνο, όπου είχε καταφύγει και ζούσε ινκόγκνιτο, από τον Αρμένιο πατριώτη Σογομόν Τεχλιριάν. (Σ.τ.Μ.)

τα λεγόμενα του Λιούις είναι ότι ένας τέτοιος πολιτικός δεν θα μπορούσε ποτέ να διαπράξει οποιοδήποτε έγκλημα κατά της ανθρωπότητας και πολύ περισσότερο μία γενοκτονία και ότι το «ολοκαύτωμα» (αυτή τη λέξη χρησιμοποιεί ο Λιούις για τις σφαγές των Αρμενίων) ήταν το αποτέλεσμα ενός λίγο-πολύ νόμιμου και δίκαιου πολέμου, ανάμεσα σε δύο λίγο-πολύ ισοδύναμους αντίπαλους.

Η τελευταία έκδοση της Εγκυκλοπαίδειας «Μπριτάνικα» (Σικάγο 1979), όπου ο καθηγητής Μπέρναρντ Λιούις αναφέρεται ως σύμβουλος και συνεργάτης, προχωράει ακόμα περισσότερο και περιγράφει τον Ταλαάτ (η Μπριτάνικα τον αναφέρει «Ταλάτ») σαν «ένα άνθρωπο με ευστροφία και διεισδυτικό νου και ακεραιότητα... έναν ιδεολόγο, βίαιο, αλλά ποτέ φανατικό ή εκδικητικό. Ωστόσο, σε προηγούμενες εκδόσεις της «Μπριτάνικα», ο ρόλος του Ταλαάτ στη γενοκτονία των Αρμενίων δεν συγκαλύπτεται. «Όταν εξερράγη ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος», διαβάζουμε στην έκδοση του 1970, «ο Ταλαάτ ήταν υπουργός Εσωτερικών και με την ιδιότητα αυτή ανέλαβε την ευθύνη της ανηλεούς εκτόπισης των δυσσαρεστημένων Αρμενίων από τα ανατολικά βιλλαέτια προς τη Συρία και τη Μεσοποταμία, στη διάρκεια της οποίας οι περισσότεροι από τους τελευταίους πέθαναν από την πείνα, τις αρρώστιες και τις σφαγές». Αυτή είναι και η γενικά αποδεκτή εκδοχή της ιστορίας. «Οι εκτοπίσεις έγιναν αυθαίρετα και με μία προμελετημένη κτηνωδία που αποσκοπούσε στο να προκαλέσει το θάνατο όσο το δυνατόν περισσότερων Αρμενίων καθ' οδόν»,⁴ γράφει ο Τούμπη στα απομνημονεύματά του που φέρουν τον τίτλο *Γνωριμίες* και έχουν γραφεί πολύ μετά από τη φιλική σύνδεση του διακεκριμένου Άγγλου ιστορικού με Τούρκους και την υιοθέτηση από μέρους του ευνοϊκής προς το Ισλάμ στάσης. Επιπλέον, ο Τούμπη περιγράφει τα μέλη του φασιστοειδούς Κομιτάτου «Ένωση και Πρόδοξ» εν γένει και τον Ταλαάτ ειδικότερα σαν ανθρώπους «που είχαν προφανώς εκφυλιστεί από ιδεαλιστές, που ήταν αρχικά, σε δράκους και απορεί: «Πώς θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει αυτή την απαίσια μεταμόρφωση;»⁵

Το ερώτημα που προβάλλει ο Τούμπη δεν είναι ρητορικό σχήμα. Ο Άγγλος ιστορικός φαίνεται να πιστεύει ότι υπήρξε πραγματικά μία «μεταμόρφωση». Ποτέ δεν του περνάει απ' το νου να διερωτηθεί μήπως υπήρξε αφελής ή να εκφράσει τη στεναχώρια του για το ότι έπεσε θύμα μίας τόσο προφανούς πολιτικής προπαγάνδας. Αλλά, όπως λένε, η ικανότητα των ανθρώπων να μην πιστεύουν αυτά, που δεν θέλουν να πιστέψουν, είναι σχεδόν απέραντη ή, —όπως το θέτει ο ίδιος ο Τούμπη σε μία άλλη περίπτωση: «Η ικανότητά μας να εθελουφλούμε σε ολοφάνερα γεγονότα είναι σχεδόν αξεπέραστη».⁶

Ο Τούμπη γνώριζε γιατί μιλούσε. Στα 1936, ύστερα από μία μακρά συνομιλία με τον Χίτλερ, είχε δηλώσει ότι «είχε πεισθεί για το ότι επιθυμούσε —ο Χίτλερ— ειλικρινά την ειρήνη στην Ευρώπη».⁷ Και να σκεφτεί κανείς ότι ο Τούμπη τείνει να θεωρήσει τους περισσότερους συναδέλφους του ιστορικούς —κι ανάμεσά τους διακεκριμένα ονόματα όπως ο Έντουαρντ Γκίμπον, ο Λέοπολντ φον Ράνκε, ο Π.Α. Σορόκιν και ο Πήτερ Γκαίηλ— ως «αφελείς».⁸

Δεν υπάρχει σοφία· υπάρχουν μόνο σοφοί άνθρωποι. Ακόμα κι αυτοί, όμως, μιλούν κάποτε σαν τσαρλατάνοι, ερχόμενοι σε αντίφαση μεταξύ τους ή με τους ίδιους τους εαυτούς τους. Η αλήθεια είναι ο κοινός εχθρός όλων μας. Όσοι είναι έντιμοι το γνωρίζουν αυτό και προτιμούν να σιωπούν. Άλλοι συνεχίζουν να μιλούν και να γράφουν, γιατί έτσι θγάζουν το ψωμί τους ή γιατί είναι πολύ μεγάλοι για ν' αλλάξουν επάγγελμα. «Γράφω ακόμα», μας λέει στην τελευταία σελίδα των απομνημονευμάτων του ο Ζαν Πωλ Σαρτρ. «Τι άλλο μπορώ να κάνω; Είναι η συνήθειά μου, αλλά και το επάγγελμά μου. Για πολύ καιρό χρησιμοποίησα την πέννα μου σαν σπαθί. Τώρα συνειδητοποιώ πόσο ανίκανοι είμαστε.

Ο πολιτισμός δεν φείδεται κανενός και δεν δικαιώνει κανέναν».⁹

Παρ' όλ' αυτά, ο νόμος της ζήτησης και της προσφοράς δεν είναι δυνατό να καταργηθεί. Αν τα βιβλία με θέμα τα στρατόπεδα συγκεντρώσεων, τις σφαγές και τις φρικαλεότητες έχουν ζήτηση, τότε αυτά τα βιβλία θα γραφούν, θα εκδοθούν, θα πουληθούν και θα διαβαστούν. Σύμφωνα με την άποψη, που εξέθεσε πρόσφατα σε ένα άρθρο του στους Τάιμς της Ν. Υόρκης ένας νεαρός Αμερικανός καθηγητής, το να διαβάζουμε για τρομοκρατία, απαίσιους φόνους και καταπάτηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μας κάνει να εκτιμούμε τα μικρά προνόμια και τις μικρές απολαύσεις μας, που τις εκλαμβάνουμε ως δεδομένες.¹⁰ Λοιπόν, ας μη λέμε ποτέ ότι τα δεινά που προκαλούν οι άνθρωποι στους συνανθρώπους τους δεν έχουν λογική αιτιολογία, γιατί κάποιος, κάποτε, μπορεί να γράψει γι' αυτά και να κάνει κάποιον άλλο ευτυχισμένο. Τα θύματα θυσιάζονται πάντα δύο φορές: την πρώτη από τους σαδιστές βαρβάρους και τη δεύτερη από κάποιο καλοπροαίρετο ηλίθιο, που χρησιμοποιεί τα δεινά τους για να τέρψει τους αναγνώστες του.

Τα σχετικά με φρικαλεότητες βιβλία έχουν μία επιπλέον λειτουργία: Εκείνη της ερμηνείας και της σε κάποιο βαθμό εξουδετέρωσης του κακού. Αν είναι αλήθεια ότι οι καλά προσαρμοσμένοι κι ευτυχισμένοι άνθρωποι έχουν μία φυσική τάση να αγνοούν την αγωνιώδη επίκληση των θυμάτων εξαιτίας της ανάγκης τους να υπερασπιστούν μία παρήγορη άποψη για τη ζωή, είναι επίσης αλήθεια ότι οι ιστορικοί και οι φιλόσοφοι έχουν μία ανάλογη ανάγκη να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το κακό. Και αν πραγματικά καταφέρνουν κάποτε να το ερμηνεύουν και να το δικαιολογούν, τόσο το καλύτερο. Σε κανέναν δεν αρέσει να μένει ατιμώρητος ένας δολοφόνος –εκτός θέβαια αν το θύμα άξιζε να πάθει ότι έπαθε. Μ' αυτό το μηχανισμό αναθεωρείται η ιστορία και φτάνουμε στο σημείο να θεωρούνται τα θύματα υπεύθυνα για τις φρικαλεότητες που υπέστησαν. Για παράδειγμα, υπάρχουν πολλοί εμφανείς λόγοι για τους οποίους το Εβραϊκό Ολοκαύτωμα είναι πολύ πιο δημοφιλές θέμα για τους ιστορικούς τους συγγραφείς και τους παραγωγούς ταινιών απ' ότι όλες οι άλλες γενοκτονίες (πριν και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) μαζί. Ο ένας απ' αυτούς είναι ότι οι Ναζί είχαν άσχημο τέλος. Το Κακό δεν θριάμβευσε. Οι εγκληματίες λογοδότησαν ενώπιον της δικαιοσύνης. Διδαχτήκαμε κάτι –ή τουλάχιστον έτσι μας αρέσει να νομίζουμε– σχετικά με την εγκληματική φύση του ρατσισμού και του ολοκληρωτισμού. Τα μικροαστικά, χρησιμοθηρικά ένστικτά μας ικανοποιήθηκαν. Είμαστε τώρα καλύτεροι και σοφότεροι. Δεν θα επιτρέψουμε να συμβεί κάτι ανάλογο.

Σε όλους μας αρέσουν τα «χάπυ εντ». Ακόμα και οι χαμένοι μιλούν για ηθική νίκη, σαν να λένε δηλαδή ότι ο Παντοδύναμος είναι με το μέρος τους. Και ποιος μπορεί να χάσει με έναν τέτοιο σύμμαχο; Η ιστορία θα παρουσιαζόταν με ένα εντελώς διαφορετικό και πρωτόγνωρα αποτρόπαιο πρόσωπο αν γραφόταν από τα πραγματικά θύματά της: από εκείνους που δεν επέζησαν, εκείνους που δεν έχουν αυταπάτες. Αν κάποτε γραφόταν ένα τέτοιο βιβλίο, δεν θα έβρισκε αναγνώστες. Ότι έγινε, έγινε και κανείς δεν θέλει να χάσει τον ύπνο και την όρεξή του εξαιτίας του. Γι' αυτό η ιστορία γράφεται σαν μυθιστόρημα και η ιστορία που προπαγανδίζει τις απόψεις των νικητών θα έχει πάντα ζήτηση. Κι εδώ ο ρόλος των ιστορικών είναι εξυπηρετικός. Οι ιστορικοί πιστοποιούν τα γεγονότα, τα περιγράφουν λεπτομερώς, τα ταξινομούν συστηματικά και τα ανάγουν σε εμπειρικά επαληθευμένα δεδομένα, που μπορούν να ελεγχθούν και να διυλιστούν με επιστημονική ακρίβεια. Φυσικά, ορισμένα γεγονότα θα πρέπει να αποσιωπηθούν ή, αν είναι δυνατόν, να συγκαλυφθούν. Τι άλλο είναι η ισχύς αν όχι η ικανότητα να διαμορφώνουμε την πραγματικότητα

κατά βούληση, δηλαδή να εκδίδουμε νόμους και να ελέγχουμε τη διάδοση συγκεκριμένων πληροφοριών και κατ' επέκταση και την εικόνα που έχει η κοινή γνώμη για τα όσα συμβαίνουν; (Ας θυμηθούμε ότι μέχρι την εποχή που ο Σολζενίτσιν έγραψε για το Αρχιεπίσκοπος Γκουλάγκ, πολλοί Δυτικοί ειδήμονες αρνούντο την ύπαρξη των σοβιετικών στρατοπέδων εργασίας). Στο βιβλίο του *Η Μελανότερη Σελίδα της Ιστορίας: Τα Γεγονότα στην Αρμενία το 1915* (Νέα Υόρκη, 1916), ο Χ.Α. Γκίμπονς γράφει (η υπογράμμιση είναι δική του): «έχω διαπιστώσει ότι κάθε φορά που κάποιος αναφέρεται στο Αρμενικό Ζήτημα, οι Τούρκοι και οι φίλοι τους αρνούνται ρητώς τα γεγονότα που επικαλείται και αμφισβητούν την ικανότητά του να κρίνει». Αν και τα γεγονότα, στα οποία αναφέρεται ο Χ.Α. Γκίμπονς, έχουν τεκμηριωθεί πλήρως¹¹ από αναρίθμητες αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων, άρθρα εφημερίδων, αναμνήσεις επιζώντων και ένα μεγάλο αριθμό διαφόρων εθνικοτήτων δημοσιογράφων, πολιτικών και ειδήμονες, μεταξύ των οποίων και ο πιο εξέχων ιστορικός της εποχής μας, ο Άρνολντ Τόμπη, «οι Τούρκοι και οι φίλοι τους» εξακολουθούν ν' αρνούνται τη γενοκτονία ή τείνουν να την υποδιβάσουν σε ένα ιστορικά αναπόφευκτο, ελάχιστος σημασίας συμβάν, που πρέπει στην καλύτερη περίπτωση να ξεχαστεί και να περιπέσει στη λήθη. Ο λόρδος Κίνρος γράφει: «Οι Τούρκοι είναι ακόμα ευαίσθητοι αναφορικά με το θέμα των Αρμενίων, χωρίς να υπάρχει λόγος, γιατί οι σφαγές του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα αποτελούν πλέον ένα ζήτημα που ανάγεται στο οθωμανικό ιστορικό παρελθόν, ένα θλιβερό, αλλά ίσως αναπόφευκτο επεισόδιο στην αιώνια σύγκρουση Ανατολής και Δύσης. Οι Τούρκοι, πάντως, προτιμούν να ξεχνούν τους Αρμενίους».¹²

Είναι το πιο εύκολο πράγμα του κόσμου να χαρακτηρίζεις κάτι σαν «αναπόφευκτο» όταν έχει ήδη συμβεί. Γνωρίζουμε όλοι ότι το κακό είναι αναπόφευκτα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη φύση. Ωστόσο, ζούμε και σκεφτόμαστε –και είμαστε υποχρεωμένοι να το κάνουμε αυτό– σαν να μπορούσε να προληφθεί. Οι ιστορικοί, οι φιλόσοφοι και οι νομικοί είναι σαφείς σ' αυτό το σημείο. «Οι άνθρωποι έχουν τη δύναμη και την ευθύνη της επιλογής», γράφει ο Τόμπη. «Αν διαλέξουν το Κακό και το θάνατο, η ευθύνη και η αμαρτία θα είναι δική τους».¹³ Σαν ηθικολόγος, ο Τόμπη προτιμάει να χρησιμοποιήσει τη λέξη «αμαρτία» παρά τη λέξη «έγκλημα». Είναι μία από τις παραχωρήσεις του στην αστική τάξη.

Ο Έρνεστ Γιεκχ αιτιολογεί τη γενοκτονία των Αρμενίων με το επιχείρημα ότι «σφαγές» έχουν επιτελεστεί από Χριστιανούς, Εβραίους και Μουσουλμάνους από καταβολής της ανθρωπότητας. Δεν περνάει από το μυαλό του Γερμανού καθηγητή ότι, σαν λογική συνέπεια αυτού του επιχειρήματος, θα πρέπει να συγχωρούμε τις κλοπές, τους βιασμούς και τους φόνους, απλώς γιατί και αυτά είναι τόσο παλιά όσο η ανθρωπότητα.

Σ' ένα σημείο του μνημειώδους δωδεκάτομου έργου του *Σπουδή της Ιστορίας* ο ίδιος ο Τόμπη φαίνεται να ερμηνεύει και ίσως και να δικαιολογεί τη γενοκτονία των Αρμενίων, δηλώνοντας ότι αυτό που έκαναν οι Τούρκοι στους Αρμενίους δεν ήταν πολύ διαφορετικό από αυτό που έκαναν οι Ρώσοι στους τουρκόφωνους νομάδες της Κεντρικής Ασίας. «Κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού (Α' Παγκοσμίου) Πολέμου», γράφει ο Τόμπη, «ενώ ο κόσμος στην Αγγλία ανασκάλιζε το νομαδικό παρελθόν των Οθωμανών Τούρκων για να ερμηνεύσει την εξόντωση από μέρους τους 600 χιλιάδων Αρμενίων, 500 χιλιάδες τουρκόφωνοι νομάδες της Κεντρικής Ασίας εξοντώθηκαν από τους Ρώσους. Άντρες, γυναίκες και παιδιά τουφεκίστηκαν ή πέθαναν με ένα πιο φρικτό τρόπο, αφού τους έκλεψαν τα ζώα

τους και τους οδήγησαν μέσα στο χειμώνα σε ερήμους και βουνά, αποσκοπώντας στο θάνατό τους από κακουχίες». ¹⁴ Αντί να καταγγείλει δύο εγκλήματα, ο Τούμπη προτιμάει να αντισταθμίσει το ένα έγκλημα με το άλλο. Έτσι, το αποτέλεσμα είναι ισόπαλο. Μπορούμε τώρα να πέσουμε ήσυχοι για ύπνο. Η αίσθησή μας συμμετρίας και ισορροπίας έχει ικανοποιηθεί. Η αγωνία των θυμάτων έχει καταχωνιαστεί και έχει ξεχαστεί. Η ιστορία –αυτός ο χειμάρρος δακρύων και αίματος– έχει γίνει, όπως και τόσες άλλες μορφές διασκέδασης, μέρος του αστικού εμπορίου ναρκωτικών.

Ψευδολόγος και προπαγανδιστική, η τουρκόφιλη ιστοριογραφία αποτελεί συνέχιση της γενοκτονίας με άλλες μεθόδους. Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει πολλά αποσπάσματα για να στηρίξει αυτό το επιχείρημα. Στο έργο του *Η Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία* ο Ρίτσαρντ Ντ. Ρόμπινσον ισχυρίζεται ότι «η Τουρκία μας προσφέρει ένα πολύτιμο παράδειγμα όσον αφορά τη διαδικασία ταχείας κοινωνικής αλλαγής... με μία μίνιμουμ χρήση πολιτικής βίας» ¹⁵ (η υπογράμμιση δική μου). Αφού κάνει μία συντομοτάτη αναφορά στις σφαγές των Αρμενίων, ο Ρόμπινσον σπεύδει να προσθέσει ότι «οι Αρμένιοι απάντησαν με τον ίδιο τρόπο και πολλοί Τούρκοι βρήκαν βίαιο θάνατο». ¹⁶

Ο Μπέρναρντ Λιούις κάνει, όπως και ο Ρόμπινσον, μία περιστασιακή αναφορά στη γενοκτονία των Αρμενίων στο έργο του *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, αλλά αφιερώνει 5 εξυμνητικές σελίδες στην κατάργηση του φεσιού. Η απόφαση του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ να καταργήσει το φέσι ήταν, κατά τον Λιούις, «η πρώτη από τις μεγάλες συμβολικές του επαναστάσεις –αυτές τις δραματικές αλλαγές των εξωτερικών τύπων, που εξέφραζαν με τρόπο δυναμικό και βαθύ, τη βίαιη μετάβαση ενός ολόκληρου έθνους από έναν πολιτισμό σ' έναν άλλον». ¹⁷ Εδώ δεν πρόκειται για προπαγάνδα ή μυθιστορηματική επινόηση, αλλά για την αποθέωση της ανοησίας. Ο Χέγκελ υποπτευόταν ότι η ιστορία «δρα πίσω από την πλάτη μας» και ότι «η πανουργία της λογικής» ωθεί τους ανθρώπους προς ένα λογικό σκοπό, ερήμην των ιδίων. (Με άλλα λόγια, αφού εξαντλήσουν όλες τις άλλες εναλλακτικές πρακτικές, από την ελάχιστη αποτελεσματική ως την περισσότερο καταστροφική, οι άνθρωποι είναι πιθανόν να συμπεριφερθούν λογικά). Ο Καρλ Μαρξ θεωρούσε ως κινητήρια δύναμη της ιστορίας τις οικονομικές δυνάμεις και όχι τη λογική· ο Σορέλ τους μη ορθολογικούς μύθους, όπως ο μαρξισμός και ο Παρέτο τις συγκρούσεις μεταξύ των ελίτ για την εξουσία. Για τον Τούμπη, κίνητρα της ιστορίας δεν είναι οι οικονομικές, αλλά οι πνευματικές δυνάμεις. Αν δεχτούμε τον Μπέρναρντ Λιούις σαν οδηγό μας, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι πράγματα όπως η βίαιη κατάργηση ενός ασήμαντου στοιχείου από την ενδυσμασία ενός λαού –όπως το φέσι στην περίπτωση της Τουρκίας– διαμορφώνουν την ιστορία και προάγουν την υπόθεση του πολιτισμού.

«Η κινητήρια δύναμη πίσω από τις διαδοχικές φάσεις δυτικοποίησης της Τουρκίας», διαβάζουμε στο βιβλίο ενός Βρεττανού ιστορικού, που δεν ενδιαφέρεται «να συμβάλει στην υπόθεση του τουρκικού πολιτισμού», «ήταν η αποφασιστικότητα των Τούρκων σφετεριστών, τυχοδιωκτών και επαναστατών να παγιώσουν και να επεκτείνουν την προσωπική τους εξουσία». ¹⁸ Ο Μπέρναρντ Λιούις δείχνει να έχει συνειδητοποιήσει κι ο ίδιος αυτή την πολύ απλή και εμφανή αιτιολογία, καθώς σε ένα πρόσφατο έργο του, που τιτλοφορείται κατάλληλα *Η Ιστορία όπως την Θυμούνται, την Επανευρίσκουν και την Επινόούν* γράφει: «Ένας από τους κύριους σκοπούς της ιστοριογραφίας είναι να προσδοθεί νομιμότητα στην εξουσία». ¹⁹ Και παρακάτω: «Συχνά, ο πειρασμός, να εκθέσεις τα γεγονότα όχι όπως πραγματικά συνέβησαν, αλλά όπως θα ήθελες να έχουν συμβεί, είναι πολύ δυνατός». ²⁰ Κι ακόμα: «Εκείνοι που βρίσκονται στην εξουσία ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο πα-

ρουσίασης του παρελθόντος και επιδιώκουν την παρουσίασή του με τέτοιο τρόπο που να στηρίζει και να νομιμοποιεί την εξουσία τους και να επιθεβαιώνει τα δικαιώματα και τα προνόμια της ομάδας, της οποίας ηγούνται». ²¹

Στο έργο του *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Σύγχρονης Τουρκίας* ο Στάνφορντ Τζ. Σάου υποστηρίζει ότι «η προσεκτική μελέτη των μυστικών αρχείων της οθωμανικής κυβέρνησης της εποχής δεν αποκαλύπτει καμία ένδειξη σχετικά με το ότι οποιοδήποτε ηγετικό μέλος του κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος» ή οποιοδήποτε άλλο μέλος της κεντρικής κυβέρνησης διέταξε να γίνουν σφαγές –των Αρμενίων– και ότι ο αριθμός των Αρμενίων που «μεταφέρθηκαν» στο Ιράκ και τη Συρία «δεν υπερέβαινε τις 400.000, συμπεριλαμβανομένων και μερικών τρομοκρατών και ταραχοποιών από τις πόλεις, που είχαν συλληφθεί μόλις άρχισε ο πόλεμος». ²² Οι καταπιεστές και οι γενοκτόνοι αποδεκατίζουν τα έθνη δια πυρός και σιδήρου· οι ιστορικοί κάνουν το ίδιο με τις στατιστικές. Η σφαγή συνεχίζεται με διαφορετικό τρόπο.

Δημοσιευμένο το 1908. Παρμένο από το «Hay Endanik», 1985.

Οι περισσότεροι φιλότουρκοι ιστορικοί γράφουν σαν διαλλακτικοί και απρόσωποι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι. Το ύφος τους είναι άχρωμο. Η προσωπικότητα και η κοσμοθεωρία τους είναι παρόμοιες μ' αυτές ενός δημόσιου υπάλληλου ή ενός υπάλληλου κάποιου γραφείου δημοσίων σχέσεων. Στο σύνολό τους είναι η ενσάρκωση της ρήσης του Σαρτρ ότι, είναι αδύνατο να γράψει κανείς ένα καλό βιβλίο υπέρ της καταπίεσης. Η περίπτωση του Τόμπη είναι διαφορετική. Ο Τόμπη είναι ένας από τους ελάχιστους ιστορικούς, του οποίου η προσωπικότητα είναι ακόμα πιο γνωστή κι από το τεράστιο έργο του. Το μεγα-

λύτερο έργο του Σπουδή της Ιστορίας (σε 12 τόμους) περιέχει άφθονες αυτοβιογραφικές παραπομπές –ιδιαίτερα στους τόμους 10 και 12. Ο Τούμπη έχει εκδώσει πολλούς τόμους αναμνήσεων, διαλόγων και ταξιδιωτικών εντυπώσεων. Μέσα απ' όλα αυτά τα κείμενα, ο Τούμπη αναδύεται σαν ένα αναντίρρητα έντιμο και ευγενές άτομο· ένα άτομο με ακέραιο χαρακτήρα. Πώς λοιπόν μπορεί κανείς να ερμηνεύσει την τουρκόφιλη και φιλοϊσλαμική στάση του;

Αφού πρώτα έγραψε αρκετά βιβλία για τη μεταχείριση των Αρμενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία,²³ ο Τούμπη γοητεύτηκε από το χαρακτήρα των Τούρκων, έμαθε την τουρκική γλώσσα και απέκτησε πολλούς Τούρκους φίλους. Όμως, αντίθετα με άλλους τουρκόφιλους ιστορικούς, ποτέ δεν έφτασε μέχρι του σημείου να συγκαλύψει ή να διαστρεβλώσει τα σχετικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων γεγονότα. Σε ένα από τα τελευταία βιβλία του ο Τούμπη δεν αφήνει καμία αμφιβολία σχετικά με το ότι συνέβη. «Όλοι οι πόλεμοι αποτελούν φρικαλεότητες», γράφει στο *Η Ανθρωπότητα και η Μητέρα Γη*, «συμπεριλαμβανομένων και των σύντομων πολέμων με περιορισμένους αντικειμενικούς στόχους. Η αγριότητα των δύο μεγάλων πολέμων του 20ου αιώνα επιτάχθηκε με την επιτέλεση μίας «γενοκτονίας» (ολοκληρωτική εξόντωση άμαχων πληθυσμών) στη διάρκεια καθενός απ' αυτούς. Στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Τούρκοι διέπραξαν μία γενοκτονία σε βάρος των Αρμενίων και στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Γερμανοί διέπραξαν μία γενοκτονία σε βάρος των Εβραίων».²⁴

Αν η γενοκτονία των Αρμενίων είναι ένα ιστορικό γεγονός που συνέβη πραγματικά, δεν πρέπει οι Αρμένιοι να έχουν δίκαιες διεκδικήσεις από τους Τούρκους; Και αν, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Τούμπη, «η ιστορία είναι πιο πολύ απ' οτιδήποτε άλλο παθήματα που δεν έγιναν μαθήματα»²⁵ και αν «αγνοώντας αυθαίρετα, λησμονώντας ή παραμορφώνοντας το παρελθόν, εμποδίζεις τον ίδιο σου τον εαυτό από του να δράσει έξυπνα στο παρόν»²⁶ η ανθρωπότητα δεν κινδυνεύει να θρεθεί αντιμέτωπη με τα ίδια τραγικά αποτελέσματα; Φαίνεται ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι, γιατί ο Τούμπη, σε μία επιστολή που έστειλε στις 6 Δεκεμβρίου 1973 στον καθηγητή Βαχάκν Ν. Νταντριάν, δήλωσε ότι ήταν κατά της επανέκδοσης των σχετικών «με τη γενοκτονία των Αρμενίων στα 1916» στοιχείων, γιατί κάτι τέτοιο δεν θα εξυπηρετούσε κανένα χρήσιμο σκοπό. Ενώ ταξίδευε στην περιοχή του Βαν, στα 1968, συνέχιζε ο Τούμπη, είχε διαπιστώσει ότι οι Τούρκοι «ντρέπονταν» για τη γενοκτονία «παρότι σαν άνθρωποι δεν μπορούσαν –έστω κι αν αυτό είναι λάθος– να παραδεχτούν το γεγονός ότι ντρέπονταν». Ο Τούμπη συνόψιζε ως εξής τις απόψεις του: «Αν η επανέκδοση των στοιχείων επρόκειτο να επαναφέρει στη ζωή τους νεκρούς, θα ήμουν ο πρώτος που θα το έκανε. Σήμερα, εγώ ο ίδιος δεν θέλω να το κάνω 1) για χάρη της κοινότητας των Αρμενίων Καθολικών της Τουρκίας και 2) για να αποφευχθεί οποιαδήποτε όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στη Δημοκρατία του Γερεβάν (Σ.τ.Μ. εννοεί τη ΣΣΔ της Αρμενίας) και την Τουρκία».

Το επιχείρημα του Τούμπη ότι, οι Αρμένιοι θα έπρεπε να λησμονήσουν και να συγχωρήσουν απλώς επειδή ο ίδιος νόμιζε πως οι Τούρκοι ντρέπονταν για τα εγκλήματά τους και ότι, αν οι Αρμένιοι δεν το έκαναν αυτό, οι Τούρκοι θα μπορούσαν να εξωθηθούν στην επιτέλεση νέων φρικαλεοτήτων, μας προξενεί αμηχανία με την αφέλειά του. Η τυφλότητα αυτού του επιχειρήματος και η σύγχυση εκείνου, που το επικαλείται, είναι αποκαλυπτικές. Θα έμπαινε κανείς στον πειρασμό να το αποδώσει σε γεροντική άνοια (στο κάτω-κάτω ο Τούμπη ήταν σχεδόν 85 ετών όταν έγραψε την εν λόγω επιστολή), αν δεν υπήρχε το

γεγονός ότι οι περισσότεροι υποτιθέμενα αντικειμενικοί και αμερόληπτοι παρατηρητές προτιμούν να υιοθετήσουν τη στάση «λησμονήσε και συγχώρεσε», όταν ασχολούνται με τη γενοκτονία των Αρμενίων, ίσως γιατί αυτή η στάση φαίνεται πιο ανθρώπινη και φιλεύσπλαχνη. Η στάση αυτή προβάλλει μία, θα λέγαμε, πιο γενναιόδωρη και ανεκτική διάθεση και –όπως είδαμε– είναι εύκολο να καλλιεργεί κανείς αυτές τις χριστιανικές αρετές όταν πρόκειται για δεινά που έχουν υποστεί άλλοι. Για παράδειγμα, σε ένα άρθρο τους, όταν δημοσιεύτηκε στις 2 Απριλίου 1965 (50η επέτειο της γενοκτονίας των Αρμενίων), οι «Τάιμς» (ένα έντυπο που είχε ασχοληθεί λεπτομερειακά με τις σφαγές των Αρμενίων την εποχή της επιτέλεσής τους²⁷) παρότρυναν τους Αρμενίους να λησμονήσουν το παρελθόν και να σφυρηλατήσουν φιλικές σχέσεις με την Τουρκία. «Όταν ακούς να λένε ότι δεν αξίζει να θυμόμαστε το παρελθόν και ότι πρέπει να στρέψουμε όλη την προσοχή μας στο παρόν και το μέλλον», έγραψε ο Τούμπη σε μία διαφορετική περίπτωση, «μπορείς με σιγουριά να ψάξεις για κάποιο σκελετό στο ερμάρι».²⁸ Πώς όμως μπορεί κανείς να ερμηνεύσει την απροθυμία του ίδιου του Τούμπη να έρθει αντιμέτωπος με το σκελετό που υπάρχει στο ερμάρι της Τουρκίας;

Η γενοκτονία των Αρμενίων, μας λέει ο Τούμπη σε ένα από τα αυτοβιογραφικά του βιβλία, του προξένησε μία ανεξίτηλη εντύπωση, προσφέροντάς του επίγνωση της ανθρωπίνης φύσης και διδάσκοντάς του τη σημασία του «Προπατορικού Αμαρτήματος». Σύμφωνα με τα ίδια του τα λόγια: «Υπάρχει μια διαβολική φλέβα κακού σε κάθε άνθρωπο. Το «Προπατορικό Αμάρτημά» μας μπορεί να καλύπτεται από αλληπάλληλα στρώματα πολιτισμένων συνθηθειών, αλλά κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί την ηθική ακεραιότητα οποιουδήποτε ανθρωπίνου όντος ή οποιασδήποτε ανθρωπίνης κοινότητας. Κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι οποιοσδήποτε μπορεί να αντέξει σε όλους τους πειρασμούς. Υπό την επίδραση των πειρασμών, το ηφαίστειο μπορεί να εκραγεί ξαφνικά, ακόμα και αν υπήρξε ανενεργό για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα ώστε να θεωρείται σαν σθησμένο²⁹». Με άλλα λόγια, ίσως σήμερα να μην είμαστε ένοχοι κάποιου εγκλήματος, μπορεί όμως να γίνουμε αύριο. Κατά ένα μυστηριώδη τρόπο, αυτό το σκεπτικό είναι παραπλήσιο εκείνου που πρόβαλε σαν απάντηση στις διαμαρτυρίες των Αμερικανών για τις φρικαλεότητες ο τότε υπουργός Εσωτερικών της Τουρκίας, λέγοντας: «Αυτοί που είναι αθώοι σήμερα, μπορεί να γίνουν ένοχοι αύριο».

Οι απόψεις του Τούμπη για την ανθρωπινή φύση είναι εύγλωττες και σχοινοτενείς. Ένα από τα αγαπημένα αξιώματά του είναι το «Homo sum, humanum nihil a me alienum puto» (Είμαι άνθρωπος· τίποτε ανθρώπινο δεν είναι ξένο προς μένα.) Ο Τούμπη είχε μία ιδιαίτερη τάση προβολής και ταύτισης και, όπως οι περισσότεροι συγγραφείς με πλούσια φαντασία και ευαίσθητη καρδιά, έβρισκε μερικές φορές τον δολοφόνο πιο ενδιαφέροντα από το θύμα του. Αλλά, αν και οι θεατρικοί συγγραφείς και οι μυθιστοριογράφοι γενικά (θα μπορούσαμε σχετικά να αναφέρουμε τα παραδείγματα του Σαίξπηρ και του Ντοστογιέφσκυ και στην εποχή μας του Τρούμαν Καπότ και του Νόρμαν Μαίηλερ) περιορίζονται στην ανάλυση της ψυχολογίας λίγο-πολύ εξαιρετικών ατόμων ή μεμονομένων εκφάνσεων του κακού, ο Τούμπη προχώρησε πολύ περισσότερο καθώς, αναζητώντας αδιάκοπα πρότυπα συμπεριφοράς, εξώθησε τις παρατηρήσεις του πέρα από τα συγκεκριμένα πλαίσιά τους και τις εφάρμοσε σε ολόκληρες ομάδες, κοινωνίες, έθνη, εποχές και πολιτισμούς της ιστορίας. «Αναμφίβολα, η ανθρωπινή φύση, όπως και κάθε τι άλλο στο σύμπαν, αλλάζει διαρκώς», μας πληροφορεί σε ένα σημείο, «αλλά η αλλαγή από την εποχή που οι

πρόγονοί μας πήραν την οριστική ανθρώπινη μορφή τους μέχρι σήμερα, υπήρξε τόσο ελάχιστη, ώστε ουσιαστικά μπορούμε να θεωρούμε την ανθρώπινη φύση σαν ενιαία μέχρι σήμερα και σταθερή στο προβλεπτό μέλλον».³⁰

Το συμπέρασμα όλων αυτών είναι ότι ένας Άγγλος καθηγητής, που ανατράφηκε στα πλαίσια μίας οικογένειας ανώτερης κοινωνικής τάξης, πλούσιας σε παράδοση μόρφωσης, ανθρωπισμού και χριστιανικής ευλάβειας, δεν θα είχε καμιά δυσκολία να καταλάβει τη νοοτροπία ενός μέσου, αμόρφωτου Τούρκου, ενός είδους ανθρώπου για το οποίο το να δολοφονεί απίστευτους ή να σφάζει το ανθρώπινο «κοπάδι»³¹ (Σ.τ.Μ.: αυτή είναι η σημασία του όρου «ραγιά», με τον οποίο οι Οθωμανοί κυρίαρχοι προσδιόριζαν τους υποτελείς τους) είναι θρησκευτικό καθήκον και εθνικό σπορ, στο οποίο οι συμπατριώτες του επιδίδονται επί αιώνες. Ο Τούμπη φαίνεται να εισηγείται ότι αυτός ο τύπος αιμοδιφούς φανατικού είναι ένας μεταμφιεσμένος Ρασκόλνικωφ, ένα είδος α λα τούρκα παραλλαγής ενός ρωσικού θέματος. Δικαιολογημένα αναρωτιέται κανείς αν ο Τούμπη θα μπορούσε να διατηρήσει την αυτοδικαιούμενη αγγλικανική του ευσέβεια και την αλαζονική και γεμάτη αυτοπεποίθηση ολύμπια στάση του αν, όταν ήταν παιδί, είχε δει, όπως ο Κερόπ Μπεντουκιάν «έναν Τούρκο, έξη πόδια ψηλό, μ' ένα μαχαίρι δύο πόδια μακρύ στο χέρι του, να διαπραγματεύεται με τη μητέρα ενός 14χρονου αγοριού τα χρήματα που έπρεπε να του δώσει η τελευταία για να μην το σφάξει» ή αν είχε ακούσει έναν άλλο Τούρκο να κομπάζει για πράξεις όπως «το άρπαγμα ενός παιδιού μέσ' από την αγκαλιά της μητέρας του, ενώ μητέρα και παιδί ούρλιαζαν τρομοκρατημένοι».³²

Ίσως ήταν η αόριστη συνειδητότητα της τεράστιας αβύσσου που τον χώριζε από τους «γενοκτόνους», αυτό που ώθησε τον Τούμπη σε ένα ασυνήθιστο διάβημα. Γιατί, σε ένα άλλο αυτοβιογραφικό του βιβλίο μας λέει ότι όταν τελείωσε το έργο της επιμέλειας της έκδοσης των σχετικών με τη μεταχείριση των Αρμενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ντοκουμέντων, δεν μπορούσε να θγάλει από το μυαλό του το περιεχόμενο αυτών των ντοκουμέντων. «Δεν με βασάνιζαν μόνο τα δεινά των θυμάτων και οι πράξεις των εγκληματιών», γράφει ο Τούμπη, «αλλά και το ερώτημα πώς ήταν δυνατόν ανθρώπινες υπάρξεις να διαπράξουν όσα είχαν διαπράξει εκείνοι οι γενοκτόνοι».³³ Για να δώσει απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, ο Τούμπη αποφάσισε να μάθει τα τούρκικα και ν' αποκτήσει Τούρκους φίλους. «Αν επρόκειτο να γνωρίσω την τούρκικη ενσάρκωση της ανθρώπινης φύσης», γράφει, «θα έπρεπε να γνωρίσω δια ζώσης Τούρκους, άντρες και γυναίκες και να τους αντιμετωπίσω σαν συνανθρώπους μου με τα ίδια με μένα πάθη... Το πρώτο μου βήμα ήταν ν' αρχίσω να μαθαίνω την τουρκική γλώσσα.»³⁴ Στα απομνημονεύματά του, που τιτλοφορούνται *Γνωριμίες*, ο Τούμπη αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στους Τούρκους φίλους του, για τους οποίους ένιωθε, όπως λέει, πολύ τρυφερότητα κι ακόμα και θαυμασμό.

Αν ορίσουμε το ρατσισμό ως μία πνευματική διαστροφή, όπου το μίσος για λίγους εκπρόσωπους ορισμένης φυλής γενικεύεται και επεκτείνεται σε όλη τη φυλή, η στάση του Τούμπη απέναντι στους Τούρκους θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ανάστροφος ρατσισμός. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Τούμπη δεν επέλεξε ως φίλους τους κακούργους, αλλά ευπρεπείς και λίγο-πολύ δυτικοποιημένους Τούρκους διπλωμάτες, μελετητές, γιατρούς και καθηγητές. Ουσιαστικά επέλεξε τον τύπο του ευαίσθητου, ευγενικού Τούρκου, που απαντάται συχνά στην αρμενική λογοτεχνία του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα.³⁵ Το συμπέρασμα του Τούμπη ότι, καταλαβαίνοντας αυτές τις καλές και μεμονομέ-

νες «τουρκικές ενσαρκώσεις της ανθρώπινης φύσης» καταλάβαινε επίσης και τους «γενοκτόνους», ισοδυναμεί με το να ισχυρίζεται κανείς ότι, παρατηρώντας ένα καλοαναθρεμμένο σκυλάκι σαλονιού, μπορεί να καταλάβει μία αγέλη πεινασμένων λύκων. Μπορεί ο Τόμπη να αποκαλεί αυτή τη μέθοδο «εμπειρική», αλλά η μέθοδος του μοιάζει να είναι μία τέλεια απεικόνιση της ιδέας που τόσο έντονα εξέφρασαν ο Φρόντ, ο Μαρξ και ο Σαρτρ, δηλαδή του ότι η συνείδηση τείνει πάντα να περιπέσει σε «ψευδο-συνείδηση».

Οι απότομες μεταπτώσεις από «δεδομένα που έχουν παρατηρηθεί και συγκεντρωθεί με αντικειμενικότητα» και «γεγονότα που έχουν επαληθευτεί εμπειρικά» σε υποκειμενικές ηθικές κρίσεις είναι αναπόσπαστο μέρος της μεθοδολογίας του Τόμπη σε τέτοιο βαθμό, ώστε για ένα διάστημα, κατά τη δεκαετία του 1950, οι επιθέσεις εναντίον του είχαν γίνει ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στους πνευματικούς κύκλους. Έτσι, στο βιβλίο του για τον Τόμπη, ο Ρόλαντ Ν. Στρόμπεργκ θεώρησε αναγκαίο να προειδοποιήσει εξ αρχής τους αναγνώστες του ότι σε πολλούς κύκλους ο Τόμπη εθεωρείτο «ένας από τους μεγαλύτερους απατεώνες στην απατηλή εποχή μας, ένας άνθρωπος που είναι σχεδόν εκ φύσεως ανίκανος να εκθέσει με ευθύτητα τα γεγονότα και εμφανίζει με άκρα αλαζονεία τον εαυτό του ως παντογνώστη, ένας μαθητευόμενος μάγος στο ολισθηρό και επικίνδυνο πεδίο της «μετα-ιστορίας» και ούτε καν καλός μεταφυσικός».³⁶

Ανάφερα παραπάνω ότι ο Τόμπη προβάλλει την εικόνα ενός τιμίου, ευγενούς ατόμου, ενός άντρα με ακέραιο χαρακτήρα. Οι ψυχολόγοι μας λένε ότι η εικόνα (περσόνα) που προβάλλει το συνειδητό τμήμα του εγκεφάλου ενός ατόμου είναι η ακριβώς αντίθετη του πραγματικού εαυτού του που εδράζεται στο ασυνείδητο. Με άλλα λόγια, η σχέση μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου είναι μία σχέση αναπλήρωσης. Ο Τόμπη δεν αποτελεί εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα. «Αν και ο Τόμπη προβάλλει πάντα τον εαυτό του ως μία «ευγενή μορφή», γράφει ο εξέχων Βρετανός ιστορικός Χ.Ρ. Τρέβορ Ρόουπερ, «σαν έναν προσκυνητή» που επιδιώκει ταπεινά την παγκόσμια κατανόηση, στην πραγματικότητα η ιστορία του ασχολείται κυρίως με τις δυναστείες και τις κατακτήσεις. Ο Τόμπη δεν δείχνει ενδιαφέρον για τις τέχνες και τις επιστήμες, το εμπόριο και τη βιομηχανία, τη διοίκηση και την οικονομία. Το μυαλό του προτιμά να περιδιαβαίνει τις φρικαλεότητες του πολέμου, τις επελάσεις των στρατών, τις κατακτήσεις των αυτοκρατοριών και τη δημιουργία τυραννικών δυναστειών... Όπως πολλοί διανοούμενοι, ο Τόμπη φαίνεται να γοητεύεται από τη στυγνή ισχύ και ποθεί να της παραδοθεί. Και καθώς ταυτίζει τον εαυτό του με την ιστορία του κόσμου, που την ένιωσε «να τον διαπερνά γαλήνια σαν ένα ισχυρό ρεύμα», θέλει να παραδοθεί σ' αυτή τη στυγνή ισχύ όλος ο κόσμος».³⁷

Ας παραθέσουμε και μια άλλη περίπτωση τυπικής Τούμπικης μετάβασης από το γεγονός στην ηθική κρίση (ή ψευδο-συνείδηση). Αναφερόμενος στην τουρκική γλώσσα, ο Τόμπη γράφει: «Με δίδαξαν να θεωρώ τα γαλλικά μία χυδαία παραφθορά των λατινικών και τα αγγλικά ένα βαρβαρικό υποκατάστατό τους. Ωστόσο, έχω και βάσιμους λόγους να πιστεύω ότι αυτές οι σύγχρονες δυτικές γλώσσες είναι κατώτερες από τα λατινικά και την αρχαία αττική ελληνική διάλεκτο καθώς και από τα προ του Ατατούρκ οθωμανικά τουρκικά, των οποίων έχω μία κάποια γνώση».³⁸ Υπάρχει κάποιος βαθμός θρασείας απερισκεψίας, για να μην πω ασυνέπειας, στην συμπαράθεση από μέρους του Τόμπη της τουρκικής γλώσσας δίπλα στην ελληνική και τη λατινική, αφού ο ίδιος αναφέρει σε ένα άλλο σημείο την ακόλουθη ρήση του σερ Τσαρλς Έλιοτ σχετικά με την προ του Ατατούρκ τουρκική γλώσσα: «Αν και πλούσια, η τουρκική γλώσσα δεν έχει λέξη αντίστοιχη με το

«ενδιαφέρον», γιατί ο μέσος Τούρκος δεν έχει κανενός είδους ενδιαφέροντα. Η φυσική έλλειψη περιέργειας και η πεποίθηση ότι η θρησκεία τους περιλαμβάνει όσα γνωρίζει ή πρέπει να γνωρίζει ο άνθρωπος κρατούν τον πληθυσμό των επαρχιών σε μια κατάσταση άγνοιας, που φαίνεται απίστευτη και φανταστική».³⁹

Ο θαυμασμός που εκφράζει ο Τόμπη για την τουρκική γλώσσα σε ένα κεφάλαιο των αναμνήσεων του, όπου αναφέρεται ότι έκανε μία προσπάθεια να καταλάβει τους «γενοκτόνους», μπορεί να σημαίνει ένα μόνο πράγμα: Ότι οι Τούρκοι είναι κατά βάσιν καλοί άνθρωποι και ότι αν, σε κάποια στιγμή της ιστορίας τους, φέρθηκαν άσχημα, το έκαναν γιατί ίσως είχαν σοβαρούς λόγους. Κι αυτό ακριβώς μας λέει ο Τόμπη στη συνέχεια: «Από την εποχή του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου του 1877-78», γράφει ο Τόμπη, «η αρμενική διασπορά στις βορειοανατολικές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έτρεφε πολιτικές φιλοδοξίες. Όπως η ελληνική διασπορά στο δυτικό άκρο της Ανατολίας, οι Αρμένιοι ελπίζαν ότι μία μέρα θα κατάφερναν να δημιουργήσουν ένα κράτος σε εδάφη, που θα είχαν αποσπασθεί από το οθωμανικό κράτος. Αυτές οι πολιτικές φιλοδοξίες των Ελλήνων και των Αρμενίων δεν ήταν νόμιμες».⁴⁰ Μ' αυτή τη χονδροειδή απλούστευση, ο Τόμπη θέλησε να αγνοήσει μερικά σημαντικά γεγονότα, όπως η κατάσταση των Αρμενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και –για να χρησιμοποιήσω τα ίδια του τα λόγια– η «εγκληματική τυραννία των Τούρκων». Αναφέρω μόνο τα γεγονότα, των οποίων ο Τόμπη είχε πλήρη γνώση καθώς τα είχε παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς και είχε κάνει εκτεταμένες αναφορές σ' αυτά στα κείμενά του. Ο Μώρις Σάμιουελ είχε απόλυτο δίκιο όταν έγραφε ότι ο Τόμπη «είναι το είδος του ιστορικού που είναι ικανός ν' αγνοήσει σημαντικά σύγχρονα γεγονότα, στην καταγραφή των οποίων έχει συμβάλει ο ίδιος προσωπικά»⁴¹ (η υπογράμμιση είναι δική του).

Υπάρχουν όμως και άλλα, λιγότερο σημαντικά γεγονότα, τα οποία θα έπρεπε να είχε λάβει υπ' όψη του ο Τόμπη σαν αντικειμενικός και αμερόληπτος χρονικογράφος. Στη συντριπτική πλειοψηφία τους οι Αρμένιοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν πολιτικά συνειδητοποιημένοι. Από την πλευρά της, η μορφωμένη αστική τάξη της Κωνσταντινούπολης και άλλων αστικών κέντρων, όπως η Σμύρνη, ήταν διχασμένη. Οι εθνικιστές, που φιλοδοξούσαν να ιδρύσουν ένα αρμενικό κράτος, μπορεί να ήταν οι πιο θορυβώδεις, αλλά ήταν επίσης μία εξαιρετικά μικρή μειοψηφία.⁴² «Ακόμα κι αν ο εχθρός σου είναι μυρμήγκι, εσύ να τον βλέπεις σαν ελέφαντα», λέει μία τουρκική παροιμία. Αυτό ακριβώς έκαναν οι Τούρκοι.

Οι αποκαλούμενοι ακτιβίστες και τρομοκράτες, για τους οποίους έχουν γραφεί τόσα πολλά από φιλότουρκους ιστορικούς και από απληροφόρητους μη ειδικούς, βασιζόμενους αποκλειστικά σε τουρκικές πηγές,⁴³ ήταν στην πραγματικότητα μία χούφτα φοιτητές και ιδεαλιστές με πρωταρχικό σκοπό τους την αποκατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του αρμενικού λαού και τη δημιουργία ενός κοινωνικά δίκαιου οθωμανικού κράτους. Οι αντιλήψεις αυτές ήταν τόσο ξένες προς την οθωμανική και αργότερα προς την πρωτοφασιστική νεοτουρκική γραφειοκρατία, ώστε οι τελευταίες δεν μπορούσαν να αντιδράσουν παρά με μαζικές σφαγές αθώων πολιτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι για την αποκατάσταση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αγωνίζονταν μόνο οι Αρμένιοι, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Άραβες και άλλες εθνικές μειονότητες και υποτελή έθνη,⁴⁴ αλλά και οι ίδιοι οι Τούρκοι. Ο Μπέρναρντ Λιούις παραπέμπει στα γραφόμενα ενός Τούρκου συγγραφέα, κατά τον οποίο, επί βασιλείας

Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ οι Τούρκοι ήταν «σαν ζώα, πειθήνιοι σαν πρόβατα, κόλακες και υπάκουοι σαν σκύλοι... και στέναζαν κάτω από το μαστίγιο των αμόρφωτων χωροφυλάκων και τις βιαιότητες των αναιδών, αγροίκων και καταπιεστικών αξιωματούχων». «Η ανταρσία εναντίον ενός τέτοιου καθεστώτος», σχολιάζει ο Λιούις, «ήταν τόσο νόμιμη, όσο και αναγκαία».⁴⁵

Υπάρχει μια σειρά από λόγους για τους οποίους ο Τούμπη αγνόησε αυτά τα γεγονότα. Όντας μειονότητα στους κόλπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Αρμένιοι δεν αποτελούσαν ένα καταληπτό πεδίο μελέτης, όπως οι Τούρκοι. Αυτό ισχύει σε κάποιο βαθμό για όλους τους ιστορικούς που ασχολούνται με τη Μέση Ανατολή. (Αντικαταστήστε τον όρο «καταληπτό πεδίο μελέτης» με τον όρο «γεωπολιτικά και εμπορικά συμφέροντα» και θα έχετε το λόγο που κρύβεται πίσω από την ευνοϊκή προς την Τουρκία –ή μάλλον προς το κατεστημένο και το στάτους κβο– στάση της διεθνούς διπλωματικής κοινότητας). Εξάλλου, σαν μία χριστιανική νησίδα μέσα σε μία μουσουλμανική θάλασσα, οι Αρμένιοι είχαν ισχυρότερους δεσμούς με τη Δύση παρά με την Ανατολή και ο Τούμπη απεχθανόταν τη Δύση. Στο βιβλίο του *Ο Κόσμος και η Δύση*, ο Τούμπη μας λέει ότι ο «Χριστιανο-Ελληνο-Ρωμαϊκός κόσμος μας» είναι και υπήρξε για πολλούς αιώνες ο επιτιθέμενος. «Δεν επλήγη η Δύση από τον Κόσμο, αλλά ο Κόσμος επλήγη –και μάλιστα σκληρά– από τη Δύση».⁴⁶ Αυτό βέβαια δεν ισχύει για την Αρμενία, γιατί, αν υπάρχει μία χώρα που έχει πληγεί σκληρά, τόσο από την Ανατολή, όσο και από τη Δύση –για να μην πούμε και από το Βορρά και το Νότο– αυτή είναι η Αρμενία. Όμως ο Τούμπη, όντας απασχολημένος με τα «σπουδαία γεγονότα», αγνοεί αυτό το σημείο και μας πληροφορεί ότι οι ισλαμικές εισβολές του 7ου αιώνα και η κατάκτηση της Μ. Ασίας από τους Οθωμανούς τον 14ο και 15ο αιώνα «απελευθέρωσαν» σε κάποιο βαθμό τον κόσμο από την κυριαρχία της Δύσης⁴⁷ και ότι «Η ισλαμική παράδοση της αδελφοσύνης φαίνεται ότι ήταν ένα πιο πρόσφορο ιδανικό για τις κοινωνικές ανάγκες της εποχής από ότι η δυτική παράδοση των κυρίαρχων, ανεξάρτητων κρατών για δεκάδες ξεχωριστές εθνότητες».⁴⁸

Ο Τούμπη φαίνεται να εισηγείται σ' αυτό το σημείο ότι οι Αρμένιοι διέπραξαν ίσως ένα μοιραίο σφάλμα όταν αρνήθηκαν να θεωρήσουν τους Οθωμανούς Τούρκους ως απελευθερωτές και –κάτι ακόμα χειρότερο– όταν απέρριψαν το Ισλάμ και την παράδοσή του της ανθρωπίνης αδελφοσύνης. Κι αυτό γιατί –κατά τον Τούμπη– η αρμενική παραλλαγή του Χριστιανισμού με τη δική της παράδοση περί ανθρωπίνης αδελφοσύνης ήταν την εποχή εκείνη ετοιμοθάνατη και από πρακτική άποψη εντελώς άχρηστη. Ίσως γι' αυτό το λόγο ο Άγγλος ιστορικός χαρακτηρίζει στο έργο του *Σπουδή της Ιστορίας* (τόμος Α', σελ. 35) τους «Μονοφυσίτες Χριστιανούς της Αρμενίας» σαν «απολιθωμένα κειμήλια», δηλαδή σαν ένα πνευματικά και διανοητικά μη παραγωγικό σύνολο, που είχε παύσει να αναπτύσσεται και να ζει με την πλήρη έννοια του όρου. Το να σκοτώσεις έναν ήδη ημιθανή οργανισμό μπορεί από ηθική άποψη να θεωρηθεί σαν ένα είδος ευθανασίας. Από ιστορική άποψη, μπορεί να λεχθεί ότι πρόκειται για την επιτάχυνση μίας διαδικασίας που θα ολοκληρωνόταν, έτσι κι αλλιώς, σε μερικές δεκαετίες ή εκατονταετίες. Έτσι, για τον Τούμπη η γενοκτονία των Αρμενίων από τους Τούρκους ήταν απλώς η τελική πράξη ενός ιστορικού δράματος, του οποίου η υπόθεση είχε γραφτεί από τον ίδιο το Θεό. Κατά τα λεγόμενα του ίδιου, «Η ιστορία... είναι η οπτασία του Θεού που αποκαλύπτει τον Εαυτό του εν δράσει σε πνεύματα που τον αναζήτησαν ειλικρινά» και «Η ιστορία είναι η εφαρμογή ενός θείου σχεδίου από την εποχή της δημιουργίας ως το τέλος του κόσμου».⁴⁹

Οι αθεϊστές και οι αγνωστικιστές δεν έχουν παρά να αντικαταστήσουν την λέξη «Θεός» με τη λέξη «Αλήθεια» ή «Πραγματικότητα» και θα έχουν την έννοια (ή παράνοια) της μεταπραγματικής κοσμοθεωρίας αυτού του μεταϊστορικού, όπου η θέληση του Θεού επελαύνει μαζί με μεγάλα στρατιωτικά τμήματα σαν ένα κοπάδι ελεφάντων, ποδοπατώντας σαν μυρμήγκια τις ασήμαντες μικρολεπτομέρειες όπως οι εθνικές μειονότητες και τα απολιθωμένα κειμήλια. Εδώ δεν πρόκειται πλέον για μία σειρά παρανοήσεων και παρερμηνειών, αλλά για μία φιλοσοφία που δικαιώνει το φόνο εν ονόματι της συμπόνοιας και τους επιθετικούς πολέμους εν ονόματι της Θείας Τάξης και του Θείου Νόμου. Ίσως ο Αμπά Εμπάν είχε δίκιο όταν έλεγε ότι ο Τόμπη φιλοδοξούσε να γίνει «ο Γενικός Εισαγγελέας του Παντοδύναμου».⁵⁰ Αλλά ο μιλιταρισμός του Τόμπη και η προκατάληψή του κατά της Δύσης έχουν ήδη καταδειχθεί από Άγγλους ειδήμονες, που μπορούμε να πούμε ότι είναι οι πιο σκληροί επικριτές του συμπατριώτη τους ιστορικού. Ο Ντάγκλας Τζέρολντ γράφει ότι «η ιστορία του Τόμπη είναι μία ιστορία πολέμων που διεξήχθησαν προς όφελος κυρίαρχων μειονοτήτων. Υψηλές ιδέες, όπως η ελευθερία του λόγου και συναναστροφής, το δικαίωμα στη ζωή και την επιδίωξη της ευτυχίας, η επιβολή του νόμου και το ιερότερο από όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα, δικαίωμα των ανθρώπων να σώσουν την ψυχή τους, συνδιαλεγόμενοι ως ηθικά ελεύθερα υποκείμενα με τη Θεία Χάρη και παρόμοια σημαντικά δικαιώματα, που αποκτήθηκαν από εκατομμύρια ανθρώπους μέσω της αργής, επίπονης και οδυνηρής διαδικασίας του Δυτικού πολιτισμού, δεν αναφέρονται άμεσα σ' αυτό το βιβλίο».⁵¹

Το μυαλό του Τόμπη, γράφει ο Σ. Ρ. Τρέβορ Ρόουπερ, «είναι θεμελιωδώς αντι-ορθολογιστικό και αντι-ελεύθερο. Κάθε τι που υπαινίσσεται την ελευθερία της ανθρώπινης λογικής και του ανθρώπινου πνεύματός του είναι απεχθές. Αυτό το πάθος κατά της ελευθερίας διαστρεβλώνει μόνιμα την ίδια του τη λογική. Ο Τόμπη προσδίδει σε όρους, όπως οι «φθορά» και «παρακμή», που θα έπρεπε να είναι ουδέτεροι, μία ηθική σημαντικότητα και τους εξομοιώνει αυθαίρετα με τη διαδικασία που του είναι απεχθής, δηλαδή την ανάπτυξη του φιλελευθερισμού και του ορθολογισμού... Ο Τόμπη απεχθάνεται το Δυτικό πολιτισμό γιατί ο τελευταίος είναι κατά βάσιν φιλελεύθερος και ορθολογιστικός. Στα ερείπια αυτού του πολιτισμού, ο Τόμπη οραματίζεται να εγκαθιδρύσει τη θρησκεία του... Μις-Μας, της οποίας είναι ο προφήτης και ο Μεσσίας».⁵²

Σαν μυστικιστής και οραματιστής ο Τόμπη δεν επιδεικνύει ανεκτικότητα και συμπάθεια για τις μικρολεπτομέρειες της καθημερινής ζωής. Τι είναι άραγε αυτές οι μικρολεπτομέρειες σε σύγκριση με την τελική σωτηρία του κόσμου –δηλαδή της ψυχής του ίδιου; Γιατί το υποκείμενο οποιουδήποτε από τα κείμενα του Τόμπη δεν είναι ο τάδε ή ο δείνα πολιτισμός ή γεγονός ή ιστορική περίοδος, αλλά ο άνθρωπος, δηλαδή ο ίδιος ο Τόμπη ή μία έκφανσή του. Το έργο του Τόμπη και ιδιαίτερα η *Σπουδή της Ιστορίας* είναι ουσιαστικά μία εξομολόγηση, μία απολογία pro vita sua. Ο μόνος τρόπος για να καταλάβει κανείς την αποστροφή του για τη Δύση είναι να τη θεωρήσει ως μία μορφή αυτοπεριφρόνησης. Η επιθυμία του να καταλάβει τις «εγκληματικές πράξεις» των Τούρκων είναι, όπως μας λέει ο ίδιος, μία προσπάθεια κατανόησης και αντιμετώπισης του εν δυνάμει κακού που βρίσκεται μέσα του και μέσα σε όλο το ανθρώπινο γένος. Όπως όλοι οι ηθικολόγοι, ο Τόμπη δεν είναι σε θέση και δεν ενδιαφέρεται να διακρίνει ανάμεσα στην αμαρτωλή και την εγκληματική συμπεριφορά. Και είναι τόσο απορροφημένος με το να εξετάζει τον εαυτό του και τις σχέσεις του με το Θεό, ώστε η αντικειμενική πραγματικότητα

χάνει την προτεραιότητά της και εμφανίζεται σαν προβολή μίας ψυχολογικής δυσχέρειας. Ο Τούμπη δεν ενδιαφέρεται για τη δικαιοσύνη, αλλά μόνο για την προσωπική του πνευματική σωτηρία. Θέλει πρώτα και κύρια να εδραιώσει τη δική του αθωότητα ενώπιον Θεού και ανθρώπων, εξομολογούμενος όχι μόνο αμαρτίες που διέπραξε αλλά και άλλες, που απλώς είχε πρόθεση να διαπράξει. Από αυτή την άποψη, οι ασυνέπειες και αντιφάσεις του Τούμπη, όπως το υπερβολικό ενδιαφέρον του για τον βασανιστή σε βάρος του θύματος, οφείλονται όχι σε διπροσωπία, αλλά σε σύγχυση. Ο Τούμπη δεν μπορεί να κατηγορηθεί για φανυλότητα, αλλά απλώς για αμηχανία.

Οι θαυμαστές του μνημειώδους επιτεύγματος του Τούμπη μπορεί να αγνοούν τις ελάχιστες διαστρεβλώσεις της αρμενικής ιστορίας από μέρους του, θεωρώντας τις ασήμαντες λεπτομέρειες. Τι σημασία θα μπορούσαν να έχουν οι τελευταίες μπροστά στα μεγαλόπρεπα, σαρωτικά οράματά του; Σχετικά μ' αυτό το θέμα υπάρχει ένα διασκεδαστικό διήγημα στο βιβλίο του Μώρις Σάμιουελ *Ο καθηγητής και το Απολίθωμα*. Οι κύριοι χαρακτήρες του διηγήματος είναι ένας διάσημος ραββίνος και ένας άσημος, σκεπτικιστής Λιθουανός Εβραίος, κάποιος Λίτβακ. Η ιστορία εκτυλίσσεται σε μία μικρή πολωνική πόλη, σ' απόσταση τριών ημερών από τη Βαρσοβία. Ένας από τους ενθουσιώδεις οπαδούς του διάσημου ραββίνου πείθει το σκεπτικιστή Λίτβακ να επισκεφτεί το ραββίνο, υποσχόμενός του ότι θα μάθει συγκλονιστικά πράγματα, που θα διαλύσουν κάθε αμφιβολία στην ψυχή του. Κάποια στιγμή, στη διάρκεια του παραδοσιακού δημόσιου γεύματος, ο ραββίνος κλείνει τα μάτια του και πέφτει σε έκσταση. «Η Βαρσοβία καίγεται!» λέει. Ένα ρίγος διαπερνάει το ακροατήριο. Μετά από μία σύντομη παύση, ο ραββίνος μιλάει και πάλι: «Ο αυτοκράτορας της Κίνας δολοφονήθηκε!» Ένα νέο ρίγος διαπερνά το ακροατήριο. Πέφτει και πάλι σιωπή. Ακολουθεί μία τρίτη αποκάλυψη: «Οι δέκα χαμένες φυλές του Ισραήλ θρέθηκαν στο Περού!».

Για να ικανοποιήσει τον κλονιζόμενο σκεπτικισμό του, ο Λίτβακ πηγαίνει αμέσως στη Βαρσοβία. Μία βδομάδα αργότερα επιστρέφει και συναντώντας το μαθητή του ραββίνου, του λέει σε έντονο ύφος: «Τι είναι όλ' αυτά; Δεν έχω τρόπο να μάθω τι συνέβη στην Κίνα και το Περού, αλλά πήγα επί τούτοις στη Βαρσοβία και έμαθα ότι ούτε η παραμικρή πυρκαγιά δεν ξέσπασε εκεί την περασμένη βδομάδα». «Σχολαστικέ!» απαντάει ο άλλος με παγερή περιφρόνηση. «Τι σημασία έχει αν ο ραββίνος είχε δίκιο ή όχι για τη Βαρσοβία; Τα σαρωτικά του οράματα δεν προκαλούν το σεβασμό σου;».⁵³

Και δυο λόγια σχετικά με τη μετάνοια και τη συγχώρεση. Άραγε οι Τούρκοι «ντρέπονται» πραγματικά για τα εγκλήματά τους; Πολλοί παρατηρητές απαντούν αρνητικά σ' αυτό το ερώτημα. Ανάμεσά τους είναι και ο Νίκολας Σ. Λούντιγκτον, εταίρος του Ιδρύματος Κάρνεγκι για τη Διεθνή Ειρήνη στη Νέα Υόρκη. Σ' ένα άρθρο του που δημοσιεύτηκε πρόσφατα (15 Μαρτίου 1983) στους Τάιμς του Λος Άντζελες, ο Λούντιγκτον γράφει: «Οι Τούρκοι δεν νιώθουν ούτε εκφράζουν μετάνοια για την αρμενική τραγωδία. Οι περισσότεροι την αγνοούν, καθώς τίποτε σχετικό μ' αυτήν δεν αναφέρεται στα σχολικά βιβλία».⁵⁴

Σε μία πρόσφατη συνέντευξη που είχα μαζί του, ρώτησα το διακεκριμένο θεολόγο Δρα Αγκόπ Νερσογιάν αν θα ήταν σωστό για τους Αρμενίους να συγχωρήσουν, σαν Χριστιανοί που είναι, τους Τούρκους. Εκείνος μου απάντησε: «Όχι... Αυτό είναι ουσιαστικά υπεράνω των δυνάμεών μας. Συγχωρώ, σημαίνει επαναφέρω ένα άτομο στην αρχική του αθωότητα. Η συγχώρεση έχει την έννοια της απάλειψης της ενοχής κάποιου και η ενοχή δεν μπορεί να απαλειφθεί αν δεν γίνει παραδεκτή η ύπαρξή της. Πώς μπορεί να απαλει-

φθεί κάτι, που η ύπαρξή του αμφισβητείται; Ακόμα και ο Ιησούς έθεσε ως προϋπόθεση της συγχώρεσης το να αποδεχτεί το συγχωρούμενο άτομο την αληθινή πίστη και να πάψει να είναι άπιστο. Το συγχωρούμενο άτομο πρέπει να είναι πρόθυμο ν' αλλάξει. Οι Τούρκοι δεν έχουν δείξει καμία παρόμοια πρόθεση. Η συγχώρεση προϋποθέτει κάποια αμοιβαιότητα. Όταν δεν υπάρχει αμοιβαιότητα, δεν μπορεί να υπάρξει συγχώρεση. Όταν το άτομο, το οποίο συγχωρείς, δεν παραδέχεται την ενοχή του και ως εκ τούτου δεν προτίθεται να προβεί σε επανορθώσεις, εσύ, που τον συγχωρείς, σπαταλάς άδικα την καλή χριστιανική σου διάθεση».⁵⁵

Μετάφραση: Σήφης Κασσεσιάν

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε την Εφημερίδα Ιστορικής Επιθεώρησης (καλοκαίρι, 1980). Εκδότης Λιούις Μπράντον (Τ.Θ. 1306, Τόρρανς, Καλιφόρνια 90505). Στο εισαγωγικό του σημείωμα ο Μπράντον γράφει: «Αν μπορούσαμε να αποδείξουμε αποτελεσματικά ότι η θανάτωση έξη εκατομμυρίων Εβραίων στους θαλάμους των αερίων δεν έγινε στην πραγματικότητα, αλλά πρόκειται για μία μακιαβελλική επινόηση των σιωνιστών, τότε ολόκληρη η πολεμοκάπηλη προπαγάνδα –τους– θα καταρρεύσει αφ' εαυτής».
2. Μπέρναρντ Λιούις, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, (Ν. Υόρκη, 1961), σελ. 350.
3. Όπ. π., σελ. 222.
4. Άρνολντ Τζ. Τόμπη: *Γνωριμίες*, (Λονδίνο, 1967), σελ. 242.
5. Όπ. π., σελ. 241.
6. *Ο Τόμπη περί Τόμπη: Μία Συνομιλία μεταξύ του Άρνολντ Τζ. Τόμπη και του Γκ. Ρ. Ούρμπαν*, (Ν. Υόρκη, 1974), σελ. 26.
7. Τέλφορντ Ταϊήλορ, *Μόναχο: Το Αντίτιμο της Ειρήνης*, (Ν. Υόρκη, 1979), σελ. 243. Η ακόλουθη είναι μία ακόμα και μάλιστα πιο πρόσφατη έκφανση της αφέλειας του Τόμπη: «Όταν πρωτοεπισκέφτηκα τις ΗΠΑ», γράφει, «συνάντησα νέγρους, που ασχολούνταν με συνηθισμένες δουλειές. Ιδίως στα τραίνα συνάντησα πολλούς απ' αυτούς που εργάζονταν ως αχθοφόροι. Με εξέπληξε τρομερά η καλή τους διάθεση, ο ουμανισμός και η καλοσύνη τους. «Αυτοί οι άνθρωποι έχουν κακοπάθει τόσο πολύ», σκέφτηκα, «κι ωστόσο δεν είναι οργισμένοι». Φοβάμαι, όμως, πως στο διάστημα που πέρασε όλα αυτά έχουν αλλάξει εντελώς και τώρα, όταν συναντώ νέγρους στην Αμερική, σχηματίζω διαφορετική εντύπωση για τις διαθέσεις τους». (Ο Τόμπη περί Τόμπη, σελ. 98.)
8. Άρνολντ Τόμπη – Φίλιπ Τόμπη, *Συγκρινόμενες Σημειώσεις - Ένας Διάλογος ανάμεσα σε δύο Γενές*, (Λονδίνο, 1963), σελ. 78-79. Δες επίσης: *Ο Τόμπη περί Τόμπη*, σελ. 27 και 57.
9. Ζαν Πωλ Σαρτρ, *Οι Λέξεις*, (αγγλική έκδοση, Λονδίνο, 1964), σελ. 172.
10. Δες: Τέρενς ντες Πρες, *Τα Μαθήματα του Ολοκαυτώματος*, (Τάιμς της Νέας Υόρκης, 27 Απριλίου 1976.)
11. Για μία εκτεταμένη βιβλιογραφία αρχειακού και εκδομένου υλικού στις δυτικές γλώσσες αναφορικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων στα 1915, δες: Ρίτσαρντ Γκ. Χοθαννισιάν: *Το Αρμενικό Ολοκαύτωμα: Μία Βιβλιογραφία αναφορικά με τις Εκτοπίσεις, τις Σφαγές και το Διασκορπισμό του Αρμενικού Λαού, 1915-1923*, (Καίμπριτζ της Μασαχουσέτης, 1978).
12. Λόρδου Κίνρος, *Στον Ταύρο: Ένα Ταξίδι στην Ασιατική Τουρκία*, (Λονδίνο, 1954), σελ. 69.
13. Άρνολντ Τζ. Τόμπη, *Αλλαγή και Συνήθεια: Η Πρόκληση της Εποχής μας*, (Λονδίνο, 1966), σελ. 44.

14. Άρνολντ Τζ. Τόμπη, *Σπουδή της Ιστορίας*, (Λονδίνο, 1934), τόμος Γ', σελ. 18-19. Σε μία υποσημείωση, ο Τόμπη μας πληροφορεί περαιτέρω ότι «Οι υπολογισμοί των συνολικών αριθμών των (τουρκόφωνων) Καζάκων και των Αρμενίων που εξοντώθηκαν στηρίζονται και στις δύο περιπτώσεις σε εικασίες.» Μία πιο πρόσφατη εκτίμηση αναθιβάει τον αριθμό των Αρμενίων που σφαγιάστηκαν από τους Τούρκους κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σε ενάμιση εκατομμύριο. Δες: Μπέρναρντ Λιούις: *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, σελ. 350.

15. Ρίτσαρντ Ντ. Ρόμπινσον, *Η Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Μελέτη μίας Περίπτωσης Εθνικής Ανάπτυξης*, (Μασαχουσέτη, 1965) σελ. vii.

16. Όπ. π., σελ. 1.

17. Μπέρναρντ Λιούις, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*. Η αναφορά στη γενοκτονία των Αρμενίων γίνεται στη σελίδα 350. Για την κατάργηση του φεσιού δες στις σελίδες 261-265.

18. Ντάγκλας Τζέρολντ, *Το Ψεύδος περί Δύσης*, (Λονδίνο, 1954), σελ. 42.

19. Μπέρναρντ Λιούις, *Η Ιστορία όπως την Θυμούνται, την Επανευρίσκουν και την Επισκοπούν*, (Νιου Τζέρση, 1975), σελ. 61.

20. Όπ. π., σελ. 71.

21. Όπ. π., σελ. 53.

22. Στάνφορντ Τζ. Σώου, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Σύγχρονης Τουρκίας*, (Ν. Υόρκη, 1977), τόμος Β', σελ. 315-316. Για μία λεπτομερή έκθεση των ανακριθειών και των διαστρεβλώσεων του Σώου, δες: Ρίτσαρντ Γκ. Χοθαννισιάν: *Το Ξαναγράψιμο της Ιστορίας: Ο Ρεβιζιονισμός και τα μετά απ' αυτόν στις Αρμενο-Τουρκικές Σχέσεις*, στο τεύχος του καλοκαιριού 1978 της επιθεώρησης «Αραράτ» της Ν. Υόρκης.

23. *Οι Αρμενικές Φρικαλεότητες: Ο Φόνος ενός Έθνους*, (Λονδίνο, 1915): *Ντοκουμέντα αναφορικά με τη Μεταχείριση των Αρμενίων και των Ασσυρίων Χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βορειοδυτική Περασία*, (Λονδίνο, 1916): *Η Δολοφονική Τυραννία των Τούρκων*, (Λονδίνο, 1917).

24. Άρνολντ Τόμπη, *Η Ανθρωπότητα και η Μητέρα Γη: Μία Αφηγηματική Ιστορία της Γης*, (Ν. Υόρκη, 1976), σελ. 585.

25. *Ο Τόμπη περί Τόμπη*, σελ. 68.

26. Όπ. π., σελ. 68.

27. Τα άρθρα, που δημοσίευσαν οι Τάιμς της Νέας Υόρκης αναφορικά με τη γενοκτονία των Αρμενίων, συγκεντρώθηκαν από τον Ρίτσαρντ Ντ. Κλοϊάν και συμπεριλήφθηκαν στο: *Η Γενοκτονία των Αρμενίων: Το Πρώτο Ολοκαύτωμα του 20ου Αιώνα*, (Γουόλντα Κρηκ, Καλιφόρνια, 1980.)

28. *Ο Τόμπη περί Τόμπη*, σελ. 50.

29. Άρνολντ Τζ. Τόμπη, *Εμπειρίες*, (Λονδίνο, 1969), σελ. 36.

30. *Ο Τόμπη περί Τόμπη*, σελ. 26.

31. Ο Τόμπη αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο του έργου του *Σπουδή της Ιστορίας* (τόμος Γ', από σελ. 23 και μετά) στη γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου περιγράφει τη θέση των μη νομαδικών λαών, όπως ήταν οι Αρμένιοι, ως «ανθρώπινου κοπαδιού».

32. Δες: Κερόπ Μπεντουκιάν, *Μερικοί από μας Επέζησαν*, (Ν. Υόρκη, 1979.)

33. Άρνολντ Τζ. Τόμπη, *Γνωριμίες*, (Λονδίνο, 1967), σελ. 240.

34. Όπ. π., σελ. 243.

35. Έχω προσωπικά μεταφράσει δύο τέτοια έργα στα Αγγλικά. Δες: Κρικόρ Ζοχράπ, *Ο Πίθηκος*, (Αραράτ, τεύχος άνοιξης 1982, Ν. Υόρκη) και Ζαμπέλ Εσαγιάν, *Οι Κήποι του Σιλιχτάρ και άλλα Κείμενα*, (Ν. Υόρκη, 1982). Αναφέρομαι σ' αυτό το γεγονός για χάρη εκείνων που καταγγέλλουν ως ρατσιστική τη στάση των Αρμενίων έναντι των Τούρκων.

36. Ρόλαντ Ν. Στρόμπεργκ, *Άρνολντ Τζ. Τόμπη: Ιστορικός μιας Εποχής σε Κρίση*, (Ιλλινόις, 1972), σελ. xiii.

37. Χ.Ρ. Τρέβορ-Ρόουπερ, *Η Χιλιετία του Τόμπη*, (Ενκάουντερ, τόμος 8, τεύχος 6 -Ιούνιος 1957-), σελ. 1-28. Το κείμενο αυτό συμπεριλαμβάνεται και στο έργο *Ιστορικά Δοκίμια* (1966) του ίδιου συγγραφέα.

38. Άρνολντ Τζ. Τόμπη, *Σπουδή της Ιστορίας*, τόμος ΙΒ' (Επανεκτιμήσεις) (1961), σελ. 589.

39. Όπ. π., τόμος Ι', σελ. 8.

40. Ά. Τζ. Τόμπη, *Γνωριμίες*, σελ. 241.

41. Μώρις Σάμιουελ, *Ο Καθηγητής και το Απολίθωμα*, (Ν. Υόρκη, 1956), σελ. 27.

42. «Η αρμενική αστική ελίτ και ο μέσος αγρότης αποδοκίμαζαν τις αρμενικές επαναστατικές ομάδες», γράφει ο Ρόντερικ Χ. Ντάβισον στο έργο του *Τουρκία*, (Νιου Τζέρση, 1968, σελ. 100). «Η απειλή, που αντιπροσώπευε για την οθωμανική κυριαρχία ο αρμενικός εθνικισμός, ήταν σε μεγάλο βαθμό φανταστική», γράφει ο Γιεχούντα Μπάουερ, (*Ιστορία του Ολοκαυτώματος*, Ν. Υόρκη, 1982, σελ. 58).

43. Σχετικά μ' αυτό το θέμα δεσ: Γουόλτερ Λακέρ: *Η Τουρκοκρατία*, (Βοστώνη, 1977). Σ' αυτό το έργο οι Αρμένιοι επαναστάτες σκιαγραφούνται σαν ανηλεείς μακιαβελλιστές, πρόθυμοι να θυσιάσουν τις ζωές πολλών αθώων προκειμένου να προωθήσουν τα φιλόδοξα σχέδιά τους. Ο Γκάντι αποκάλυψε κάποτε «σατανική» τη βρετανική κυριαρχία στην Ινδία, η οποία συγκρινόμενη με την οθωμανική καταπίεση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν «εκπολιτιστική δύναμη». Όντας ένας απαθής ειδικός, ο Λακέρ αποκαλεί την οθωμανική κυβέρνηση «τυραννική», αλλά ταυτόχρονα αδυνατεί να κατανοήσει ότι τα μεμονωμένα επεισόδια αρμενικής τρομοκρατίας δεν ήταν παρά αντιδράσεις στην οθωμανική τρομοκρατία.

44. Δες: Σερ Τζων Α.Ρ. Μάριος, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, (Λονδίνο, 1967).

45. Μπέρναρντ Λιούις, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, σελ. 227.

46. Ά. Τζ. Τόμπη, *Ο Κόσμος και η Δύση*, (Ν. Υόρκη, 1953), σελ. 1-2.

47. Όπ. π., σελ. 19.

48. Όπ. π., σελ. 30.

49. *Ο Τόμπη περί Τόμπη*, σελ. 38.

50. Ρόμπερτ Σαιντ Τζων, *Εμπάν*, (Ν. Υόρκη, 1972), σελ. 281.

51. Ντάγκλας Τζέρολντ, *Το Ψεύδος περί Δύσης*, σελ. 4.

52. Χ.Ρ. Τρέβορ Ρόουπερ, *Η Χιλιετία του Άρνολντ Τόμπη*. Η αντίδραση του Τόμπη στην κριτική του Τρέβορ Ρόουπερ ήταν η εξής: «Ο Τρέβορ Ρόουπερ διοχέτευσε μέσα μου ένα ρεύμα πολύ υψηλού βολτάζ και έτσι δεν με πλήγωσε καθόλου. Αν ήταν πιο μετριοπαθής, ίσως είχα πάθει ηλεκτροπληξία». (Άρνολντ Τόμπη – Φίλιπ Τόμπη: *Συγκρινόμενες Σημειώσεις*, σελ. 73).

53. Μώρις Σάμιουελ, *Ο Καθηγητής και το Απολίθωμα*, σελ. 29.

54. Σύγκρινε αυτό το κείμενο με το ακόλουθο: «Είτε άμεσα είτε έμμεσα, τα κύρια θέματα των Γερμανών συγγραφέων της μεταπολεμικής γενιάς αφορούν την ανίχνευση της ενοχής των ναζιστικών χρόνων και τις τύψεις: Τύψεις για τη συνενοχή των συμπατριωτών τους στην προώθηση του Χίτλερ στην εξουσία· τύψεις για τη σκόπιμη τύφλωση και σιωπή τους που τον διατήρησαν εκεί· τύψεις για τα πογκρόμ και τους διωγμούς που προετοίμασαν την «τελική λύση»· τύψεις για την παράλυση και το θάνατο της γερμανικής κουλτούρας· τύψεις για το Ολοκαύτωμα και βέβαια τύψεις για το γεγονός ότι οι ίδιοι οι συγγραφείς υποχρεώθηκαν να ανδρωθούν μέσα σε ένα κλίμα οργής, ματαίωσης, ανικανότητας, ενοχής και τύψεων.» Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει ούτε ένα έργο στην τουρκική λογοτεχνία του 20ου αιώνα με θέμα την ενοχή του τουρκικού λαού και τις τύψεις για την παράλογη σφαγή ενάμιση εκατομμυρίου γυναικόπαιδων.

55. Αρά Μπαλιοζιάν: *Απόψεις, Κριτικές Συνεντεύξεις*, (Λος Άντζελες, 1982), σελ. 103.